

Жиренов С.А.,¹ Сманова А.С.,² Небесаева Ж.О.³

^{1,2,3}Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,
Алматы, Қазақстан

КӨРКЕМ ӨНЕРДЕГІ ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАР ЖҮЙЕСІНІҢ ЛИНГВИСТИКАЛЫҚ СИПАТЫ

Аңдатпа

Мақалада қазақ көркем өнеріндегі ұлттық құндылықтар жүйесінің кодталуы мен олардың тілдік көрінісі лингвомәдени аспектіде қарастырылады. Көркем өнердің ұлт мәдениетіндегі орнының тіл арқылы берілуі, этнос дүниетанымындағы мәдени құндылықтардың қызметі көрсетіледі. Этнос мәдениетінің көркемдік мәдени құндылықтар болса, мәдени құндылықтардың мәні тіл арқылы танылатындығы баяндалады. Көркем өнер этностың ұлттық болмысының ертеден келе жатқан мәдени-рухани құндылығы болуымен қатар, тұрмыстық мәдени өмірінің көрсеткіші саналады. Көркем өнердің әралуан түрлері мен олардың бітім болмысы тіл арқылы таңбаланып, сөз арқылы бедерленетіндігін ескерсек, өнердің тілге, тілдің өнерге қатысы туралы мәселе мақалада кеңінен талданады. Тіл болмысында ұлт тарихы мен сөз әдебі, этнос мәдениеті мен көркем өнері, эстетикалық танымы мен талғамы, халық даналығы мен рухани жан азығын секілді категориялардың тұтас бойына жинақталғандығы қарастырылады. Көркем өнер болмысының мазмұнын танытуда тілдің атқаратын қызметі жоғары екендігі жан-жақты баяндалады.

Түйін сөздер : көркемөнер, лингвистика, мәдени құндылықтар, ұлттық сана, этностаным, ұлт мәдениеті

Zhirenov S.,¹ Smanova A.,² Nebesaeva Zh.³

^{1,2,3}Kazakh National Pedagogical University named after Abai,
Almaty, Kazakhstan

LINGUISTIC CHARACTERISTICS OF THE SYSTEM OF NATIONAL VALUES IN ART

Abstract

The article considers the coding of the system of national values in Kazakh art and their linguistic expression in the linguocultural aspect. There is a linguistic representation of the place of art in the national culture, the activity of cultural values in the worldview of the ethnos. If the indicator of the culture of an ethnos is cultural values, then the value of cultural values is determined by language. Art is an indicator of cultural and social life, endowed with the ancient cultural and spiritual value of the national existence of the ethnos. Considering that different forms of art and their compositions are marked and distinguished by language, the article analyzes in detail the question of the relationship of art to language, language to art. The existence of such categories as the history of a nation and the ethics of words, culture and art of an ethnos, aesthetic cognition and taste, folk wisdom and spiritual food is considered in the existence of a language. The role of language in expressing the essence of art is described in detail.

Key words: art, linguistics, cultural values, national consciousness, ethnography, culture of the nation

Жиренов С.А.,¹ Сманова А.С.,² Небесаева Ж.О.³

^{1,2,3}Казахский национальный педагогический университет имени Абая,
Алматы, Казахстан

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ СИСТЕМЫ НАЦИОНАЛЬНЫХ ЦЕННОСТЕЙ В ИСКУССТВЕ

Аннотация

В статье рассматривается лингвокультурологический аспект кодирования системы национальных ценностей в художественном искусстве и их языкового проявления. Показывается языковое представление места художественного искусства в национальной культуре, деятельность культурных ценностей в мировоззрении этноса. Если показатель культуры этноса является культурными ценностями, то значение культурных ценностей определяется языком. Художественное искусство является показателем культурно-бытовой жизни, наряду с древней культурно-духовной ценностью национального бытия этноса. Учитывая, что различные формы искусства и их композиции обозначены и выделены языком, в статье подробно анализируется вопрос об отношении искусства к языку, языка к искусству. В бытии языка рассматривается целостность таких категорий, как история нации и этика слова, культура и искусство этноса, эстетическое познание и вкус, народная мудрость и духовная пища. Подробно описана роль языка в выражении сущности искусства.

Ключевые слова: искусство, лингвистика, культурные ценности, национальное сознание, этнография, культура нации

Кіріспе. Қазақ көркем өнеріндегі ұлттық сана мен мәдени құндылықтарды ұлттық тілдің лексикалық байлығынан іздеп, мүмкін болғанша өнердің өрнегін тіл арқылы көрсетуге болады. Қазақ көркем өнеріндегі кез-келген мәдени құндылықтың өзіндік тілдік қолданысы, терминдік атауы, заттық мағынасын этностық таным тұрғысынан қарастыру арқылы ұлттық өнердің табиғатын танытуға болады.

Өмірдегі өнер мәдениеттің көрсеткіші. Ұлттың өнеріне қарап мәдениеттің, мәдениетіне қарап өнерін тануға болады. Ал тіл сол мәдениеттің көрсеткіші, яки айнасы. Өнер мен мәдениеттің мазмұны тіл арқылы танылады. Ал бұл саланы тоғыспалы ғылымдардың бірі лингвомәдениеттану ілімі зерттейді. Лингвомәдениеттану ғылымында өнердің өрісі, мәдени құндылықтардың мазмұны ұлт менталитетімен астасып, ұлттық санамен сабақтасып, әлемдік өркениетпен ұштасып жатқан мәселелер тіл арқылы зерттеледі. Бұл мәселеге қатысты академик Ә.Қайдар: «Этностың басып өткен сан ғасырлық даму жолы, оның белгі-бейнелері біздерге тас мүсіндер мен жартастарға қашалған сына жазулар арқылы, мәдени ескерткіштер мен әртүрлі ғимараттар арқылы жетуі мүмкін. Бірақ бұлардың бәрі этнос өмірінің мың да бір елесі ғана. Оның шын мәнісіндегі даналығы мен дүниетанымы тек тілінде ғана сақталады. Әрбір дәуірде өмірге қажет болған құрал-сайманның, қару-жарақтың, киер киім мен ішер тамақтың, тұрмыстық заттар мен салт-санаға, әдет-ғұрып, наным-сенімге, ойын-күлкі, той-томалаққа байланысты ұғымдардың аты-жөні, сыр-сипаты т.б. тек тіл фактілері ретінде ғана, яғни жеке сөздер мен сөз тіркестері, фразеологизмдер мен мақал-мәтел арқылы ғана бізге жетуі мүмкін. Әсіресе, жазу-сызу болмаған халықтарда осынша мол дүниені тіл мен ауыз әдебиетінен басқа жадында сақтайтын тәсіл жоқ», - деп көрсетеді [7, 34]. Бұл жерде тілдің мәдени құндылықтарды сақтау мен таратудағы қызметінің жоғары екендігін байқауымызға болады.

Әдістемесі. Тіл мен өнерді (мәдениетті) адам баласының рухани дамуынан, оның ұлттық санасы мен дүниетанымынан бөліп алып қарау мүмкін емес. Өйткені тілде мәдени құндылықтардың құлпытасы (коды), этностың мәдениеттің сан ғасырлар бойындағы таным-түсінігі, бай тәжірибесі жинақталған. Яғни, тілде этнос мәдениетінің тарихи қабаттарымен бүгінгі қолданысы сақталған.

Өнердің өрнегі, өнердің түрлері, жанрлық ерекшелігі, заттық және рухани құндылығы туралы этностың тілі арқылы беріледі. Яғни, қандай мәселені қозғасақ та, оның шешімі ретінде тілге жүгінуге тура келеді. Бұл дегеніміз тілдің қолданысы заттың мәні, сөз сыры ішкі-сыртқы мағыналары мәдени құндылықтармен астасып жатқандығын байқаймыз. Көркем өнер туындыларының (музыканың, бидің, сәндік қолөнердің, интерердің, дизайнның, т.б.) өзіндік мағыналары мен тылсым сырларының астарында небір тарихи ұғым жатуы мүмкін немесе мәдени мұраға негізделген түсініктер жасырынып жатады.

Бүгінгі таңда ұлттық тіл мен ұлттық мәдениетті өзара бірлікте зерттейтін лингвомәдениеттану ғылымында мәдени құндылықтардың тілдік сипатын қарастырады. В.Воробьев: «Лингвокультурология – это комплексная научная дисциплина синтезирующего типа, изучающая взаимосвязь и взаимодействие культуры и языка в его функционировании и отражающая этот процесс как целостную структуру единицу в единстве их языкового и внеязыкового (культурного) содержания при помощи системных методов с ориентацией на современные приоритеты и культурные установления (система норм и общечеловеческих ценностей)» [2, 37 б.] деген анықтама берсе, В.А.Маслова лингвомәдениеттануды халық мәдениетін танытушы ғылым деп санап, «Лингвокультурология – это наука, возникшая на стыке лингвистики и культурологии и исследующая проявления культуры народа, которые отразились и закрепились в языке» деген анықтама береді [3, 8 б.].

Лингвомәдениеттану ғылымында көркем өнердің түрлері, әралуан жанрлары, мәдени құндылықтардың ұлттық сипатының тілдік көрінісі әлеуметтік, танымдық, этникалық, эстетикалық, саяси, адамгершілік, руханилық, тұрмыстық қағидалармен сабақтастықта қарастырылады. Қазақ тіл білімінде лингвомәдениеттану ғылымына қатысты мәселелер Ш.Уәлиханов, М.Әуезов еңбектерінен бастап, Ә.Марғұлан, І.Кеңесбаев, Ә.Қайдар, Р.Сыздық, Е.Жұбанов, Е.Жанпейісов, Т.Жанұзақов, Н.Уәли, Б.Қалиев, Ж.Манкеева, А.Алдашева, Г.Смағұлова, А.Салқынбай, А.Жылқыбаева, Қ.Рысбергел, Р.Шойбеков, А.Сейсенова, Г.Қажығалиева, А.Сейілхан, Қ.Қайырбаева т.б. ғалымдар еңбектерінде әралуан аспектіде қарастырылған.

Жалпы көркем өнердегі ұлттық сана мен мәдени құндылықтар көрсеткіштерінің тілдік қолданысын зерттеу барысында «лингвоелтану», «лингвоөлкетану», «лингвомәдениеттану», «этнолингвистика», «этномәдениеттану» т.б. ғылым салаларымен де өзара сабақтасын кездері болады. Яғни, олардың белгілі бір өнер туындысын яки мәдени құндылықтарды зерттеудегі әдіс-тәсілдері мен кейбір теориялық принциптері ұқсас келуі мүмкін. Ал бұл дегеніміз өнер мен мәдениеттің синкреттілігіне байланысты болады. Өнер туындысын ұлт тілі арқылы танудың ар жағында ұлтты тану, ойлау жүйесінің ерекшеліктері мен ұлттық сананы анықтауға болады.

Көркем өнердегі ұлттық сана мен мәдени құндылықтардағы ұлттық болмыстың тілдегі көріністерін, тіл деректері мен этнотанымдық, этика-эстетикалық категориялары арқылы көрінеді. Көркем өнердегі мәдени құндылықтардың тілдік қолданысына ерекше көңіл бөлу, оған тіл білімінің күрделі проблемасы ретінде қарау барысында әйгілі лингвофилософ В.Гумбольдтты айналып өту мүмкін емес. В.Гумбольдт: «Язык и духовная сила народа развиваются не отдельно друг от друга и не последовательно одни за другим, а составляют исключительно не раздельно одно и тоже действие интеллектуальной способности. Хотя мы разграничиваем интеллектуальную деятельность и язык, в действительности такого разделения не существует» деген пікірінен дүниені (өнерді) тану, білу процесінде тілдің атқаратын рөлінің маңыздылығын байқауға болады [4, 10 б.]. Тұрмыстық өмірдегі заттық мәдениет атаулары тілдің негізінде бейнеленіп, ол ұрпақтан ұрпаққа сөз арқылы жеткізіледі. Әрбір этностың өзіне ғана тән ұлттық болмысы ішкі рухани әлемі болады. Сол ішкі рухани ерекшелігін сақтап, өңдеп, жарыққа шығарып,

бабадан-балаға жеткізетін тетік – тілге ғана тән қасиет. Ол этностың яки сол этноқауымдастық өкілі индивидтің рухани жан әлемімен, дүниетанымымен, психикалық болмысымен, тұтастай мәдениетімен тығыз байланысты.

Ұлттық тіліміздің ұлы тінінің бір тарамын өнер мен мәдениетке қатысты сөздерден іздеуге болады. Көркем өнер мен мәдениетке қатысты кейбір тілдік бірліктер құрамында мағынасы тар шеңбердегі сөздер тілдік қолданыста кездеседі. Алайда олардың барлығын жұртшылықтың бәрі бірдей біле бермейді. Оны тек сала мамандары яки кәсіп иелері дизайнерлер, тігіншілер, сәнгерлер, зергерлер, музыканттар, өнертанушылар, т.б. ғана білуі мүмкін. Мұнда сол салада сөйлеуші ортаның өздеріне ортақ тілдік қолданыс орын алып, ондағы сөздің мағынасы да ауысып, дамып отырады. Осыған байланысты, этностың этникалық мәдениетіндегі тұрмыстық бұйымдар, қолөнер туындылары, зергерлік заттар, киім-кешек түрлері жалпыға ортақ болғанымен, сала мамандарының арасында олардың өзіндік атаулары мен түрлері кездесіп жатады. Мысалы, лексикалық қорымыздағы сөздердің бір бөлігін киім-кешек атаулары құрайды. Алайда бүгінгі таңдағы киім-кешек атаулары өткен заманалармен салыстырған уақытта бірсыпырасы ұмыт болса, бірсыпырасы әлдеқайда көбейіп кеткендігін аңғаруға болады. Мәселен өткен ғасырлардағы әр рудың бас киімі (бөрігі) бөлек болса, бұл күндері ұлттық бас киім (бөрік) үлгісінің бірыңғай формасының өзі ұмыт бола бастағаны анық. Осы жерде сәнгерлер мен тігіншілердің ұлттық санасындағы жадын жаңғыртуға тура келеді. Себебі, қырғыздар айыр қалпағымен, өзбектер мен тәжіктер тюбетейкасымен ерекшеленсе, біздердегі баскиімнің ұлттық брендті үлгісі орнықпай тұрғандығының өзі көркем өнердегі ұлттық сананың көмескіленгендігін көрсетеді. Сондай-ақ, «әлеуметтік-экономикалық жағдай адамдардың киген киімінен, тұрмыстық бұйымдарынан, тұратын үй-жайынан байқалады. Зат, бұйымдардың атқаратын қызметі ортақ болғанмен, олар әрбір адамның тұрмыс дәрежесіне, қоғамдағы орнына қарай сапасы, жасалу технологиясы, көркемдігі жағынан әртүрлі болып жасалады. Яғни бай мен кедейдің, хан мен қарашаның, т.б. әлеуметтік топтардың ерекшеліктері олардың пайдаланатын заттарынан көрініп тұрады.

Қазақтың бұрынғы тұрмысында әрбір әлеуметтік топтың киім үлгілері болған. Әлеуметтік уәжділік адамдардың жасына, жынысына, кәсібіне байланысты киіну салтынан да байқалады. Мысалы, сал-серілердің киімдері былайғы жұрттың киімінен ерекше болып көрінген. Олардың шапандары жібек, парша сияқты маталардан зер салып, жағасыз, түймесіз, астарсыз, кең етіп тігілген. Кейбіреулерінің шапандарының оң жақ жеңінің астынан үлкен жырық не дөңгелек тесік қалдырып, бір жеңі екінші жеңінен ұзын болып тігілген. Киім жеңінің екі түрлі болып тігілуі домбыра тартуға ыңғайлы болу мақсатынан туған. Демек, ақын, әнші, жыршы сияқты өнер иелерінен олардың өзгешелігі – олардың киім киісі. Сал-серілердің белбеуі де ерекше болған. Ондай белбеуді кей жерде берен белбеу деп атаған» [5, 10].

Қазақ халқының мәдениетіне тән көрсеткіштер мен өнер түрлері этностың тұрмыстық мәдениетінен, салт-дәстүрлері мен ырым-жоралғыларынан, мифологиялық және фольклорлық мұраларынан көрінеді. Аталған көрсеткіштер бір-бірімен тығыз байланыстағы тұтас құрылымды түзіп, «ұлт мәдениетінің тілдегі бейнесін» сомдауға негіз болады. Осымен байланысты тілдегі өнер өрісіне қатысты тілдік қолданыстардың этнотанымдық мәнін анықтау арқасында этностың рухани және материалдық мәдениетінің тұтас болмысын тануға мүмкіндік береді.

Нәтижелер. Көркем өнердегі ұлттық сана мен мәдени құндылықтар қоғам дамуының жемісі. Тұрмыстық өмір ілгері жылжыған сайын қоғамдық орта мен ондағы мәдени құндылықтарда замана талабына сәйкес дамып, жетіліп, жана бір түрге еніп отыруы заңдылық. Ал осындағы мәдени материалдық және рухани байлық тілде көрініс тауып, ұрпақтан-ұрпаққа заттық үлгіде ғана емес, тілдік деректер арқылы да жетеді. Тілдегі ұлттық мәдениеттің өзегін өнер туындылары, адам ақыл-ойының жемісі саналатын материалдық құндылықтардың этномәдени табиғатын тануда қоғамдық сана мен мәдениеттің бүгінгі деңгейімен сабақтастырудың тетігі тілдік қолданыс арқылы да жүзеге асады. Тілдегі өнертаным мен мәдениеттанымға қатысты туған мақал-мәтелдер мен фразеологизмдер арқылы қалыптасқан әлемнің мәдени бейнесі, ұлттық мәдениет пен этностың салт-дәстүрлерінің танымдық көрсеткіші болып табылады. Мәселен тілдегі, *Ата өнері - балаға мұра; Көлеңкеге қарап көйлек пішес болар; Өнерліге есік ашық; Киім пішсең кең піш, Тарылтуың оңай. Темір кессең тар кес, Ұзартуың оңай; Жігіт адамға жетпіс өнер де аз; Өнер - мінсең ат, ұшсаң - қанат, кисең - жанат, иісең - тамақ; Жұмыс қылып бой түзе, Өнер қылып ой түзе; Өнерлі өрге жүзеді; Қол өнері - кілемде, Сөз өнері - өлеңде; Ұзынсыз қысқа болмас, Үлгісіз ұста болмас; Ұстамен жақын болсаң, Ұстарасын аларсың. Мұттайыммен жақын болсаң, Пәлесіне қаларсың; Бәрі соғар жігіттің, Бөрігінен белгілі. Балта соғар жігіттің, Көрігінен белгілі*, т.б. мақал-мәтелдерде этнос мәдениетіндегі өнерге, кәсіпке қатысты ұғым-түсініктердің жатқандығын көруге болады. Этнос мәдениетінде өнер иесінен, өнерпазға, ұстаға, шеберге, зергерге деген құрметінің өте жоғары болатындығын көрсетеді. Ал олардың қолынан шыққан туынды эстетикалық өлшеміне сәйкес ұлттық құндылық ретінде бағаланады.

Қазақ халқының тұрмыстық мәдениетіндегі туындылары өркениетті елдердің жауһарларымен теңдес, өзінің ұлттық сапаларымен ерекшеленетін этномәдени құндылық ретінде бағаланады. Ұлттық болмысы мен дүниетанымы тек қана тілдік деректермен ғана емес, тілден тыс экстралингвистикалық факторлар өнер туындылары, мәдени құндылықтар, рухани жәдігерлер, заттық материалдар арқылы да беріледі. Тілдік жүйенің табиғатын тереңнен танудың бір тетігі - тілдік таңбалардың мазмұндық жағы мен формалық жағын өзара бірлікте қарау болса, екінші бір тетігі ретінде тілдік мәнділіктердің семантикасын ақиқат өмір мен ұлттық болмыспен тығыз байланыста қарау арқылы анықтауға болады.

Талқылау. Көркем өнердегі ұлттық сана мен мәдени құндылықтардағы ұлттық болмысты қазақ тілінің мәдени лексикасын сипаттайтын қолөнерге қатысты лексикалық бірліктердің ішкі формасынан көруге болады. Қазақтың зергерлік өнеріне қатысты лексиканы арнайы зерттеген ғалым Р.Шойбековтың «Қазақтың зергерлік өнерінің

лексикасы» (1993), «Қазақ зергерлік өнерінің сөздігі»(1991) еңбектерінде көптеген зергерлік бұйымдардың мәдени астарын экстралингвистикалық аспектіде түсіндіреді. Мәселен, *жыланбас білезік, алтын балдақ, алтын айшық, көпшікті мөрше сақина қалып, үкі аяқ сырға, зербарақ (зершашау) т.б.* атаулар. Ғалымның ойынша, зергерлік әшекейлер о баста сән-салтанат үшін емес, тұмар ретінде тағылған. Аңдардың сүйегі, тістері, тұяғы, бүркіт, үкі секілді құстардың аяғы, әртүрлі тастар т.б. киелі деп саналды, олардан моншақ, білезік, сырға, алқа т.б. заттар жасау орын алған. Кейін түсті металдарды өңдеудің шығуына байланысты тұмар қызметін атқарған бұйымдар алтын, күміспен безендіріледі. Бұған *үкіаяқ, жыланбас* сияқты әшекей атаулары айғақ бола алады [6, 5].

Қазақ тілінің лексикалық жүйесінде көркем өнер мен мәдени құндылықтарға қатысты тілдік қолданыстардың табиғатын ашу барысында тарихи көне түркілік атаулардың да кездесетіндігін байқауға болады. Бұл дегеніміз халқымыздың көне түркі тілі мен қазіргі тіліміздің туыстық қатынасының тілдік қолданыстардың қай саласында болмасын кездесетіндігі тарихи тамырластық пен тілдің аккумулятивтік қызметімен сабақтас екендігін көрсетеді. Біз арнайы қарастырып отырған көркемдік білім беру жүйесіндегі ұлттық өнерге қатысты аталымдардың тілдегі алуан түрлі процестерге қатысы қаншама ғасырлар бойына жинақталып, толысып-баюының немесе мағыналарының жаңа сипатқа енуінің өзіндік ерекшеліктері бар.

Тұрмыстық өмірдегі материалдық және рухани мәдениет көрсеткіштері тілден көрініс тауып отырады. Мәдениеттің қай-қайсы болмасын, ұлттық санадан орын алып, мәдени құндылыққа, ұлттық мәнділікке ие болады. Тіл мен мәдениеттің сабақтастығына қатысты лингвистика ғылымында көптеген тұжырымдар қалыптасқан. Онда негізінен «тіл мәдениеттен тыс тұрмайды», «мәдениет дегеніміз тіл болса, тіл дегеніміз мәдениет», «тіл-ойлау-мәдениет», «тіл-ұлт-мәдениет», «тіл-қоғам-мәдениет» секілді тұжырымдар негізіне құрылады. Осы мәселеге қатысты профессор Н.Уәли: «Тіл де, мәдениет те семиотикалық жүйеге жатады. Бірақ олар әр басқа семиотикалық жүйе болып табылады. Тілдік семиотика, мәдени семиотика әр басқа болғанмен, олардың ортақ белгілері болады:

- мәдениет те тіл сияқты, адамның дүниетанымын бейнелейтін сананың формасы болып табылады;
- мәдениет пен тіл өзара қарым-қатынаста (диалогте) болады; тілсіз мәдениет жоқ, мәдениетсіз тіл жоқ;
- мәдениет пен тілдің субъектісі – индивид, социум, жеке тұлға, қоғам;
- мәдениетке де, тілге де нормалық тән;
- тарихилық – мәдениет пен тілдің мәнді қасиеттерінің бірі.

Жоғарыда аталған бағыттардың қай-қайсысының да келіспеуге болмайтын дәлелдері мен негіздері және бірін-бірі терістейтін тұжырымдары да бар. Бірақ ақиқат нәрсе – «тіл» мен «мәдениеттің» өзара байланысы» деген байламынан мәдени құндылықтар мен тілдің егіз өрім, біртұтас жүйе екендігін аңғаруға болады [7, 50].

Өнер туындысы мәдениет көрсеткіші ғана емес, күнделікті тұрмыстық қажеттілікті өтейтін заттық мәдениет болып табылады. Ал сол заттық мәдениеттің атауы сөз арқылы таңбаланады. Лингвистика ғылымындағы «заттық мәдениет лексикасы дегеніміз – ұлттық рух пен талғам негізінде, ұлттық тұрмыс пен шаруашылық ерекшелігіне сай технологиялық процесс нәтижесінде, өз мәні мен атқаратын қызметіне сай сөз тудырушы модельдер арқылы жасалатын лексика-семантикалық категория ретінде кумулятивтік қызметі негізінде сақталған материалдық өндіріс пен мәдени туындылардың атаулары» болып табылады [8, 13].

Қорытынды. Сонымен, өнер туындыларына қатысты категорияларды лингвистикалық тұрғыдан ғана қарастыру жеткіліксіз, себебі өнер туындыларының мазмұны күрделі алуан түрлі факторлармен байланысты. Олар адам санасында этностың ғасырлар бойғы жинақтаған тәжірибесі, шаруашылығы мен кәсіп түрлері, материалдық және рухани мәдениеті жөнінде ақпараттар шоғырының тілдік және экстралингвистикалық білімдер жүйесін құрайды. Қазақ мәдениетіндегі өнер туындылары мен мәдени құндылықтарын лингвомәдени аспектіде зерттеу арқылы, тіл әлеміне тән лексикалық байлықтың мәдени семантикасын, этностың болмысын көрсетуге болады. Ол үшін өнер туындыларын тек өнертану ғылымының аясында ғана емес, тоғыспалы ғылымдардың шегінде қарастыру арқылы мәдени құндылықтарды тіл әлемі арқылы өзіндік табиғи ерекшелігі танып-білуге болады. Мәдени жәдігерлердің тұрмыстық өмірдегі заттық құпиясына үңілу арқылы тілдік сипатын, өмірлік қажеттілігін, эстетикалық өлшемін тану арқылы этномәдениетті тануға болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1 Қайдаров Ә.Т. *Тарихи лексикология және этнолингвистика. // Қазақ тілі тарихи лексикологиясының мәселелері. – Алматы, 1988. – 285 б.*
- 2 Воробьев В. *Лингвокультурология. Теория и методы. – Москва: РУДН, 1997. – С. 37.*
- 4 Маслова В. *Введение в лингвокультурологию. – Москва: Наследие, 1997. С. 8.*
- 6 Фон Гумбольдт В. *Избранные труды по языкознанию (перевод с немец. языка). – Москва: 1984. – С. 10.*
- 7 Әлімжанова А.А. *Қазақ тіліндегі әйел қолөнеріне байланысты халықтық лексиканың этнолингвистикалық сипаты. Автореферат. филол. ғыл. канд., -Алматы, 2008, - 38 б.*
- 8 Шойбеков Р. *Қазақтың зергерлік өнерінің лексикасы. -Алматы: Қазақстан, 1993. - 203 б.*
- 9 Уәли Н. *Қазақ сөз мәдениетінің теориялық негіздері. Дисс. филол. ғыл. докт., -Алматы, 2007, - 326 б.*
- 10 Манкеева Ж. *Қазақ тілінің заттық мәдениет лексикасы. Филол.ғыл.док. ... дисс. авторефераты. –Алматы, 1997. –53 б.*

References:

1. Qaidarov Ä.T. *Tarihi leksikologia jäne etnolingvistika. // Qazaq tılı tarihi leksikologiasınyñ mäseleleri.* – Almaty, 1988. – 285 b.
2. Vorobev V. *Lingvokülturologia. Teoria i metody.* – Moskva: RUDN,
3. 1997. – S. 37.
4. Maslova V. *Vvedenie v lingvokülturologiu.* – Moskva: Nasledie,
5. 1997. S. 8.
6. Fon Gumböldt V. *Ízbrannye trudy po iazykoznanıu (perevod s nemes. iazyka).* – Moskva: 1984. – S. 10.
7. Älmjanova A.A. *Qazaq tılındegı äiel qolönerne bailanysty halyqıtyq leksikanyñ etnolingvistikalıq sipaty.* Avtoreferat. *filol. ğyl. kand., -Almaty, 2008, - 38 b.*
8. Şoibekov R. *Qazaqıyñ zergerlik öneriniñ leksikasy.* -Almaty: Qazaqstan, 1993. - 203 b.
9. Uäli N. *Qazaq söz mädenietniñ teorialıq negızderi.* *Diss. filol. ğyl. dok., -Almaty, 2007, - 326 b.*
10. Mankeeva J. *Qazaq tılıniñ zattyq mädeniet leksikasy. Filol. ğyl. dok. ... diss. avtoreferaty.* –Almaty, 1997. –53 b.

МРНТИ 16.21.41

<https://doi.org/10.51889/2020-4.1728-7804.16>

Жылқыбай Г.Қ.¹

¹ Қожә Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті,
Түркістан, Қазақстан

ТҮРКІ ТІЛДЕРІНДЕГІ АТАУ СЕПТІГІН МЕНҒЕРЕТІН СЕПТЕУЛІКТЕР

Аңдатпа

Түркі тілдеріндегі шылауларды бір сөз табы ретінде қарағанымызбен (үшеуіне шылау деп ат беруінің себебі олардың үшеуі де бір сөздің шылауында келуіне байланысты айтылған болу керек), олардың үшеуінің қызметтерінің арасында үлкен айырмашылықтар бар. Ол лексикалық мағынасы жағынан да, грамматикалық қызметі жағынан да айқын көрінеді. Мұның өзі шылау түрлерінің бір-бірімен жеткілікті деңгейде салыстырыла зерттелуін қажет етеді. Басқа сөз таптарының мәселелеріне байланысты қалыптасқан тұрақты теорияларға шылау сөз табының ие болуы қазақ тіл білімі, қала берді түркология үшін аса маңызды, әрі өзекті мәселелердің бірі саналады. Қазіргі қазақ тіліндегі шылауларға байланысты мәселенің шешіміне тек түркі тілдерін салыстыра зерттеу арқылы ғана қол жеткізе алатынымыз анық. Бірқатар түркі тілдеріндегі шылауларды салыстырудағы мақсат қазақ тіліндегі шылаулардың да қызметіне байланысты кеңірек пікір айтуға негізделеді. Тақырып нақтыланған сайын зерттегелі отырған тақырыптың қыр-сыры толық ашыла түсетіні ақиқат. Сол себепті бұл мақала түркі тілдеріндегі атау септікті менгеретін септеуліктер мәселесіне арналады.

Түйін сөздер: септеуліктер, салыстыра зерттеу, септіктерді менгеру, септеуліктер қызметінің күрделілігі, түркі тілдері, ерекшеліктері

Zhylybay G.¹

¹ Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University,
Turkestan, Kazakhstan

THE ACQUISITION POSTPOSITIONS IN TURKIC LANGUAGES WITH THE FORMS OF NOMINATIVE CASES

Abstract

Although we refer all types of postpositions to one part of speech, there are large differences between the functions of each of them. It is visible both in terms of lexical meaning and grammatical purpose. This requires sufficient comparison of the types of postpositions with each other. Possessing stable theories developed in connection with the problems of other parts of speech, postpositions are one of the most important and urgent problems for Kazakh linguistics, and in Turkology. Obviously, the solution to the problems of the modern Kazakh language can be achieved only through a comparative study of the Turkic languages. The purpose of comparison of postpositions of Turkic languages is a broader understanding of the activities of postpositions in Kazakh language. It is true that the topic is fully revealed every time when the subject is studied. For this reason, this article is devoted to the problem of nominative cases in Turkic languages.

Keywords: postpositions, comparative studies, mastering cases, complexity of cases, Turkic languages, features